

פרשת בראשית

"כי בצלם אלוקים עשה את האדם"

(מקורות השיעור מ"לקראתי מצאתיך" הרב חיים סבתו פרק א')

בראשית (א:כו-כו)

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים וַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הַרְמֵשׁ הַרְמֵשׁ עַל־הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם:

I: השלטון

הרב סעדיה גאון

בצלמנו כדמותנו - שליט

בצלמו - שליט בראו

שלטון זה מפורש בתורה: "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ" (בראשית א:כח)

"מה אנוש כי תזכרו, ובן אדם כי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלוקים וכבוד והדר תעטרנהו. תמשילנה במעשה ידיך כל שמה תחת רגליו. צונה ואלפים כולם וגם בהמות שדי. צפור שמים ודגי הים עובד ארזות ימים." (תהילים ח:ט)

הרב סבתו

אלוהים שליט בעולמו הוא, ולפיכך, סגולת השלטון בעולם שהעניק הבורא לאדם מתאימה להיקרא "צלם אלוהים". שלטון זה פירושו שהבריאה כולה עומדת לשיירותו של האדם. בידו לנצל שלטון זה לתיקון כל העולם כולו, או חלילה לקלקלו ולהשחיתו. הציווי שניתן לאדם הראשון ותיאור תפקידו "לעבדה ולשמרה" (בראשית ב:טו), מלמד מה היתה המטרה הרצויה באותו שלטון שניתן לו, וכיצד הוא יכול להפוך את שלטונו למנוף אדיר של פעילות בונה. אחריות גדולה יש לו לאדם בעקבות אותם כוחות כבירים שניתנו לו לשעבד את איתני טבע למרותו. יש לעמוד מצד אחד על הסכנות העלולות לנבוע מן היוזרה והשימוש לרעה באותו שלטון עד כדי אפשרות להשתתת עולם, ומצד שני ללמד על היכולת לנצל כוחות אלו לשימוש בטבע כולו לתיקונו ולהעלותו.

מדרש רבה

בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדה"ר, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר ליה, ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי - בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך.

2: היצירה

רמב"ן

בראשית א:כה

וכבשוה - נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות, ולעקור גזע, ומחורריה לחצוב נחשת.

בראשית א:כו

והנה האדם דומה לתחומנים ולעליונים בתאר והדר, כדכתיב (תהלים ה ו) וכבוד והדר תעטרהו, והוא מגמת פניו בחכמה ובדעת וכשרון המעשה.

הרב סבתו

השלטון והרדייה של האדם בכל הנמצאים בעולם - מטרתם יצירת יצירות חדשות. האדם הוא אבן שליט בעולם, ולשלטון הזה שמיתן לו יש מטרה - שהוא יציל את שליטתו לבריאה ויצירתה. הבריאה והיצירה הן הביטוי האמיתי של צלם אלוקים.

הרב סולוביצ'יק (איש האמונה הבודד)

אין ספק שהמושג "צלם אלוקים" שבתיאור הבריאה הראשון בתורה, מתייחס על כשרונו בכריזמטי של האדם היוצר. דמיונו של האדם לאלוקים מתבטא בשאיפתו וביכולתו של האדם להיות יוצר. האדם הראשון שגברא בצלם אלוקים נתברך בתנופה רבתי לפעילות יוצרת ובמחנות כבירים לשם הגשמת מגמה זו, והכוח הכולט ביותר הוא השכל האנושי המסוגל לעמוד מול העולם התיצוני ולחקור את פעולתו המסובכת...האדם...עוסק במלאכת יצירת, מתוך שאיפה להידמות לבוראו...הוא מגלה כוח יצירה גם בתחום החוק...בעשותו כל אלה משתדל האדם הראשון למלא את התפקיד שהוטל עליו על ידי בוראו...ומלאו את הארץ וכבשוה'."

3: הדעת

רמב"ם - ספר מורה הנבוכים חלק א פרק א

על הענין אשר בו נתעצם הדבר והיה מה שהוא, והוא אמתו, מאשר הוא הנמצא ההוא אשר הענין ההוא באדם, הוא אשר בעבורו תהיה ההשגה האנושית.

רמב"ם - הלכות יסודי התורה פרק ד

נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם עד שידמה להן, ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעינים שהיא הפה והחוטם והלסתות ושאר רושם הגוף שזו תואר שמה, ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומתהרר, אלא הדעה שהיא צורת הנפש ובצורת הנפש הכתוב מדבר בצלמנו כדמותנו, ופעמים רבות תקרא זאת הצורה נפש ורוח, ולפיכך צריך להזהר בשמותן שלא ישעה אדם בהן, וכל שם ושם ילמד מענינו.

פרופסור אבן שמואל (בהקדמתו למו"נ)

הידרשה הגדול והמכריע של היהדות הוא בתפיסה שניתן לה מבע ברור בפרק הראשון שבתורה: "ויברא אלוהים את האדם בצלמו". כנגד תפיסתה המיתולוגית הקדומה ושל מדע מאוחר, שהאדם אינו אלא מין אחד בסוג בעלי החיים, מפותח יותר ומשלים יותר מכל המינים, הכריזה היהדות: לא כן, האדם סוג לעצמו, שעם כל תורתו דומה לסוג החי, הוא טובה ממנו כל כך... מה הוא הדבר המיוחד את האדם...? מותר האדם מן הבהמה הוא השכל! מה ייחוד יש בשכל, שלפי דברינו הוא הוא המיוחד את האדם...? הסתמלות יסודית מביאה אותנו להכרת סימן הייחוד של השכל – החרות. החושים נתונים בכלים... הדמיון קשור ברשמי החושים... לא כן השכל. בלי כל קשר עם עולם הדברים המוחשיים, עם החושים עצמם, עם כליהם, עם אברי גוף האדם בכלל, עם הדמיון או עם הרצון – הוא פועל את פעולתו החופשית, כי בן חורין הוא, וע"כ הכרתו מיוחדת במינה וחדשה בעולם המציאות, ובה מותר אדם מכל אשר ביקום הנראה והנגלה. רוחניותו של השכל, אי תלותו בגוף ובכליו ובאבריו, הן חייושו וייחודו, רוחניותו וחרותו. זהו מובנו העמוק של הסמל "צלם אלוהים".

4: הבחירה החופשית

ספורנו בראשית פרק א:כו

ובקצת ידמה האדם לאל יתברך, הפועל בבחירה. אמנם בחירת האל יתברך היא לעולם לטוב, ולא כן הבחירה האנושית. ועם זה, הנה האלהית על אופן נכבד מאד יותר מן הבחירה האנושית. ולכן אמר "בדמותנו" כמו דמותנו לא "בדמותנו" באמת:

משך חכמה בראשית פרק א

נעשה אדם בצלמנו. הצלם האלקי הוא הבחירה החופשית בלי טבע מכריח, רק מרצון ושכל הפשי... ולכן אמר "נעשה אדם בצלמנו", פירושו... נבחר מקום לבחירת האדם שלא יהא מוכרח במפעליו ומחויב במחשבותיו, ויהיה בחירי הפשי לעשות טוב או רע כאשר יחפוץ נפשו, ויוכל לעשות דברים נגד מזגי טבעו ונגד הישר בעיניו ה'.

הרב סבתו

לפי גישה זו, הסגולה המהותית ביותר של האדם אינה השלשון, היצירה או ההשגה השכלית, אלא האפשרות לבחירה חופשית מוסרית בן טוב ורע. אדם המאבד את כוח הבחירה שלו, ואף אם מאבד הוא אותם בתחומים מוגדרים או בזמנים מסוימים, מאבד חלק עיקרי מחייו ואולי את כל חייו.

5: חסד והנתיבה

הרב סבתו

בריאת העולם ע"י אלוהים היא נתיבה מוחלטת, נתיבה ללא אפשרות קבלת תמורה, שהרי אלוהים אינו חסר דבר ואין מי שייתן לו דבר. כל שפע המושפע על העולם הוא בחינת חסד של אמת, וכך נאמר: "כי אמרתי עולם חסד יבנה" (תהילים פט:ג).

הרב דסלר (מכתב מאליהו)

כאשר ברא אלוקים את האדם עשהו לנותן ונוטל. כוח הנתינה הוא כוח עליון ממידות יוצר הכול ב"ה, שהוא מרחם ומטיב ונותן מבלי קבל דבר בתמורה, וכפה עשה את האדם, ככתוב: 'כי בצלם אלוקים עשה את האדם', כי יוכל לרחם ולהטיב וליתן.

6: האיזון בין כוחות הגשמיים לכוחות הרוחניים

העקידת יצחק (הרב יצחק עראמה בראשית שער ג')

ויאמר אלוקים נעשה אדם בצלמנו וכו'. אמר כי אחר שברא הש"י כל אלו הנמצאים עליונים ותחתונים והגבילם עליונים למעלה ותחתונים למטה והיה הצורך לקיום אלו הנמצאות השפלות שיקשרו בנמצאות העליונות כדי שיתאחד העולם כלו להיותו כאיש אחד מתדבק החלקים שיעמידו קצתם לקצתם ויתקיימו קצתם בקצתם כי הוא הראוי והנאות לכללות הנמצא המושפע מבורא אחד... לזה היה מהכמתו ית' לברא את האדם בתואר הזה עצמו שעל החלק התחתון נאמר ויצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה. ועל החלק העליון סופא דקרא ויפה באפיו נשמת חיים מה שלא נאמר כן לכל בוצר כמו שיבא. ומעתה לא יבצר ממנו מה שכוון בו מענין החבור להיות העולם אחד מתדבק בקשר קצתו בקצתו.

הרב סבתו

המייחד את האדם מן העליונים ומן התחתונים הוא היותו מורכב משניהם, ולכן יכול הוא לקשר בין שני העולמות, ולהאיר את הכלים הגשמיים באור מהעולם הרוחני. לפי זה, הרוצה לפתח את צלם אלוקים שבו – עליו לשכלל עד לשלמות את ההנאה ההדדית שבין שני העולמות שמהם הוא מורכב.

וכן מצינו שהראו ליעקב מן השמים בחלום הסולם. "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כח:יב). ודרשו חכמים: "סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל, מגיע, אמצע שיפועו נגד ירושלים."

באר שבע היא מקום גטיעת האשל, העולם הזה וצרכיו. בית אל הוא ראש הסולם במגיע לשמים. אבל ירושלים, מקום השלימות, עומדת כנגד אמצע שיפועו של הסולם. השלמות היא יכולת האיזון בין העולמות. האדם בנוי מגוף ורוח, מוצב בארץ וראשו השמים, אבל שלמותו היא דווקא באמצע שיפועו, מקום המאזן ומשלים בין שמים לארץ כי לכך נברא הוא.

7: הנשמה שהורה

הרב סבתו

יש באדם נשמה שהורה, חלק אלוה ממעל, שאיננו יכולה להסביר אותה בשפה האנושית הרגילה שלנו אלא רק לקרוא לה העניין האלוהי, והוא צלם האלוקים שבאדם. איננו יכולים לתאר אותה אבל אנו חשים את השפעתה. הדרך לפתח קדושה זו אינה יכולה להיות אלא בדרך שציווה בוראה, והוא העיסוק במצוות שמצמצמות אותה, והריחוק מן העבירות שמעטירות את טהרתה. משמעותה של אמירה זו היא שאותה נשמה שהורה נמצאת אצל כל מי שברא בצלם אלוקים, כלומר אצל כל אדם, אלא שהיא יכולה להיות נקודה פנימית הבויה, או גלויה ומאירה.

8: השאיפה

י"ג מידות של רחמים – הרב עזריא ביק (עמוד 45)

צ'לם בונגע לכל דבר נברא, הוא התכנית שעל פיה נעשה הדבר. הצ'לם הוא דגם, תכנית עבודה ומפרט טכני, שמתאר את האידיאל שהפרט אמר להגשים. אם האדם נברא בצ'לם אלוקים, פירוש הדבר שאין לאדם אידיאל אחר חוץ מהאלוקים עצמו. כל דבר אחר מוגדר בידי המציאות שלו – כלב יכול להיות לא יותר מאשר כלב – אך האדם מוגדר בהווה באמצעות הפוטנציאל שלו בעתיד, והפוטנציאל שלו הוא האלוקים – בלתי מוגבל. מצד אחד, האדם שווה למה שהוא; מצד שני, האדם מוגדר באמצעות מה שהוא יכול להיות, וממילא הוא מוגדר כמי שמתעלה על עצמו בלי הגבלה. יסוד האין סוף, במובן הפוטנציאל, מוטבע ביסוד מהות האדם.